

❖ **Pedant tip** - ziddiyatlarga kam qo'shiladi, ko'pincha passiv holatda bo'ladi, atrofdagilarga ko'plab rasmiy talablar qo'yadi, tartibli, jiddiy ishonchli xodim.

❖ **Xavotirli tip** - kamgap, odamovi, o'ziga ishonmaydi, ziddiyatlardan o'zini olib qochadi, tinchliksevar, o'z-o'zini tanqid qiladi. Topshiriqlarni vaqtda bajaradi.

❖ **Emotiv tip** - tor doiradagi kishilar bilan muloqotga kirishishni yoqtiradilar, xafa bo'lsa tashqaridan sezdirmaslikka harakat qiladi, mehribon, g'amxo'r, ma'suliyatni his qiladi. Boshqalarning yutuqlaridan quvonadi.

❖ **Namoyishkorona (demonstrativ) tip** - muloqotga tez kirishadi, yetakchilikka intiladi, hokimiyat va maqto'vni yoqtiradi, boshqalarni o'ziga jalb qila oladi, noyob tafakkurga, xulq-atvoriga ega.

❖ **Ekzaltirlashgan tip** - o'ta muloqotga kirishuvchan, ko'p gapiradi, qiziquvchan, do'stlari va yaqinlarga e'tiborli, boshqalarga yordam beradi, did-farosatli, samimiy.

❖ **Ekstrovertlashgan tip** - muloqotga kirishuvchan, do'stlari ko'p, ziddiyatlardan o'zini olib qochadi, boshqalarni diqqat bilan eshitishi mumkin. Topshiriqlarni vaqtda bajaradi.

❖ **Introvertlashgan tip** - muloqotga kirishishga qiyin aladi, "ichimdagini top", falsafiy fikr yuritishni yoqtiradi, qat'iyatli, e'tiqodi mustaqkam, qaysar, tafakkuri qotib qolgan.

To'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonida xarakter aksentuatsiyasini tarbiyalash va tuzatish mumkin. Psixologiya tarixida xarakterning tipologiyasini yaratishga bir necha bor urinib ko'rilgan. Nemis psixologi va psixiatri E.Krechmer tomonidan XX asr boshlarida tavsiya etilgan tipologiya eng mashhur va dastlabki urinishlardan biri edi. Keyinchalik uning hamkasblari **U.Sheldon**, **E.Fromm**, **K.Leongard** va **A.E.Lichkolar** tomonidan ham shunday tipologiyalar tavsiya etilgan. Inson xarakterining barcha tipologiyalari quyidagi asosiy g'oyalarga muvofiq tarzda tashkil etilgan.

1. Inson xakteri uning ontogenetik taraqqiyoti mobaynida namoyon bo'la boshlaydi va butun hayot davomida barqaror bo'lib boradi.

2. Xarakter tarkibiga kirgan xususiyatlar tasodifiy uyushgan emas. Ular xarakter tipologiyasini tuzish imkonini beruvchi bir-biridan farq qiluvchi tiplardan iborat.

3. Mazkur tipologiyaga ko'ra ko'pchilik kishilarni ma'lum guruhlariga birlashtirish mumkin.

E.Krechmer odam tanasining tuzilishi va konstitutsiyasiga ko'ra, eng ko'p uchraydigan uchta tipni ajratib ko'rsatgan (astenik, atletik, piknik). Ularning har biri

shaxsni ma'lum xarakter tiplari bilan bog'langan bo'lsa ham, aslida hech qanday ilmiy asoslab bo'lmaydi.

1.Astenik tip - Krechmer fikricha, uncha katta bo'lmagan gavda tuzilishli, o'rtacha yoki undan balandroq bo'yli, oriqli kishilardir. Asteniklarning tana va yuz terisi nozik, yelkasi tor, yassi, mushaklari yaxshi rivojlanmagan.

2.Atletik tip - sklet va mushaklar yaxshi rivojlangan, o'rtachadan yuqori, baland bo'yli, keng elkali, kuchli ko'krak qafasli, boshini tik tutib yuradigan kishilardir.

3.Piknik tip - bosh, ko'krak qafasi va qorin bo'shlig'i yaxshi rivojlangan, semirishga moyil, tayanch-harakat a'zolari yaxshi rivojlanmagan kishilardir.

E.Krechmer mazkur tiplar bilan ayrim ruhiy kasallik o'rtasida muvofiqlik bor, degan fikrni ilgari suradi. Masalan, atletik va astenik tiplar shizofreniyaga moyilroq deb hisoblaydi.

E.Krechmer tipologiyasi hayotiy kuzatishlar asosida xulosalar chiqarish orqali tuzilgan bo'lsa ham kamchiliklarga ega. Ba'zi ilmiy tadqiqotlar ma'lum tana tuzilishiga ega kishilar ruhiy kasalliklarga moyil ekanligini aniqladi va xarakter aksentuatsiyasi haqidagi fikrlarni ilgari surish imkonini berdi.

Xulosa qilib aytganda bola xarakterining tarkib topishida jamoaning tarbiyalovchi roli nihoyatda katta. Inson yakka, bir-biridan ajralgan tarzda hayot kechirmaydi, muayyan jamoada, ya'ni muayyan oilada, maktabda, sexda va hokazolarda hayot kechiradi. Jamoa shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'indir. Har bir o'qituvchi va tarbiyachi bola xarakterining ayrim xislatlarini tarbiyalashda faqat jamoa orqali ta'sir qilib, ijobiy natijalarga erishishi mumkin.

Xarakterning tashabbuskorlik, qat'iyatlilik, dadillik, sabotlilik singari ijobiy xislatlari bolalar bog'chasida o'yin faoliyatida tarkib topa boshlaydi. To'g'ri uyushtirilgan maktab jamoasi sharoitida o'quvchilarda uyushqoqlik, intizom, saranjom-sarishtalik, o'z-o'zini tuta bilish, o'zini idora qilish, o'ziga nisbatan talabchan bo'lish kabi xarakter xislatlari tarbiyalanib yetishadi. Kishi jamoada bir-bir bilan aloqa qilish jarayonida boshqalarning va o'zining xarakter xususiyatlarini bilib oladi. Xarakterni bir xili ijobiy, boshqa bir xili salbiy ekanligini ajratib oladi. Bunday sharoit kishini o'z xarakterini o'zi tarbiyalash, jumladan, o'z xarakterini qaytadan tarbiyalashni yo'lga soladi.

Har bir kishi ma'lum yoshdan boshlab o'z xakteri va uning sifatleri uchun o'zi javobgardir o'z xakterini tarbiyalashda kishi avvalo yaxshi fazilatlarini ko'zda tutmog'i lozim. O'z kamchiliklariga iqror bo'lish kamchiliklarini yo'qotishga boshlaydi.

Adabiyotlar

1. Бодалев А. А. Психология о личности. –М.: Изд-во МГУ, 1988.
2. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. –М.: «Просвещение», 1986.
3. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. –T.: 2002.
4. Джемс В. Психология. –М.: 1991.
5. Леонгард К. Акцентуированные личности. –Киев: «Вища школа», 1989.
6. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. 1-2 kitob. –T.: 2002.

REZYUME

Shaxsni rivojlantirishda xarakter xususiyatining ahamiyati va uni yaxshi fazilatlarini tarbiyalash yo'llari ko'rib chiqilgan.

РЕЗИМЕ

Рассмотрено значение черты характера в развитии его личности и пути воспитания его хороших качеств.

SUMMARY

The importance of a character trait is considered in the development of his personality and the ways of educating his good qualities.

КӘМИЛ ИНСАН БОЛЫП ЖЕТИЛИСИҮДЕ ДЕНЕ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТТЫҢ ӘХМИЙЕТИ

Б.Қ.Еримбетов – педагогика илимлери бойынша философия докторы, доцент
Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, саломатлик, чакконлик, фаоллик, ривожланиш, тарбия.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, здоровье, ловкость, активность, развитие, воспитание.

Key words: physical training, sports, health, dexterity, activity, development, education.

Мәмлекетимиз гәрезсизликке қәдем қойған дәслепки күнлеринен-ақ биз елимизде ҳеш кимнен кем болмайтуғын еркин демократиялық жәмийет қурыу

ушын кең көлемли ўазыйпаларды шешиўге ылайық болған, “физикалық хәм руўхый жетик, миллий хәм улыўма инсаныйлық қәдириятлар руўхында

тәрбияланган әүладты кәмалға келтирүди өз алдымызга жокары мақсет етип қойғанбыз” [1].

Инсандағы бар болған мүмкиншиликлерди раўажландырыу ушын адамның анаў яки мынаў өзгешелигине, оның бир қатар өзине тән болған қасиетлерин бағдарлаўға бир тәрәппе катнас жасау жолы менен ерисип болмайды. Әсиресе, дене тәрбиясы хәм спорт тараўында қәнигелер өз маманлық дәрежелерин тек өз қәсиби шеңберинде ғана емес, ал ишки әлеми, яғный руўхый дүньясын да байытып барыуы керек. “Дене тәрбиясы хәм спорт тараўында жокары тәжирийбелі қәниге өз қәсип дәрежесин үзликсиз асырып барыуы керек” [2:8].

Инсанның барлық тәрәплерин есапка алыушы илажлар комплексі ғана унамлы нәтиже беріуі мүмкин. Сол себеппи хәзирги дәуірде жәмийет раўажланыуының тийкарғы күши ретинде адамға жаңаша қатнас жасыудың социаллық, сиясий, материаллық, руўхый, физикалық, этикалық хәм басқа мәселелердің шешимин таппай турып, халықтың саламатлық дәрежесин жақсылап болмайды. Усы мәселелер комплексинде инсан искерлигиниң барлық бағдарларында социаллық ўазыйпаларды шешіуде инсанның физикалық раўажланыуы мәселеси мүнәсип хәм барған сайын үлкен әхмийетке ийе болмақта.

Мәмлекетимизде спорт тараўында кең көлемли реформалар әмелге асырылып атыр. Атап айтқанда, балалар спортына үлкен итибар қаратылып, бир қатар илаж хәм өзгерислер әмелге асырылып, мәмлекетимиздің барлық аймақларында спорт имаратлары заманағөй талаптар шеңберинде қурылып, олар заманағөй спорт қураллары менен үскенеленип атыр. Бундай хәрәкетлер тийкарында жаратылып атырған шараят балаларда спортқа болған мүнәсипеттиң өзгериуине алып келмекте. Енди олар тек бос ўақытларында спорт пенен шуғылланыуға ғана емес, ал спорт саламатлық хәм көркемликтің тийкары екенлигин аңлап үзликсиз шуғылланып барыуға әдетленбекте.

Инсан хәр түрли физикалық шынығыуларды ийелеуи хәм жедел ислете алыуы арқалы өзиниң физикалық жағдайы хәм таярлығын жақсылайды, физикалық тәрәптен жетилисип барады. Физикалық жетилискенлик инсанның сондай физикалық мүмкиншиликлери дәрежесин сәўлелендиреди, оған тәбийий күшлерин толық әмелге асыруы мүмкиншилигин береді, жәмийетке зәрүр болған хәм оған керекли болған социаллық мийнет искерлиги түрлеринде табыссы қатнасыу, оның масласыу имканиятларын күшейтиу хәм сол тийкарда социаллық өсиуді тәмийинлеп береді. Физикалық жетилискенлик дәрежеси үзликсиз раўажланыуы ушын каншелли тийкарларды беріуи менен бирге, қандау дәрежеде жаңа сапа өзгерислерине “ашық”лығы бойынша хәм инсанның жетилисип барыуында шараятлар жаратылғанлығы менен анықланады.

Физикалық жетилисиу инсанның умтылысларын белгилейди, оның таңлаған спорт түри ямаса физикалық-мәдений хәм спорт искерлиги арқалы раўажланып барыу процесин ызамлы көрип шығады, динамикалық жағдай ретинде пүтин раўажланыуын тәмийинлейди. Соның менен бирге, оның мрфофункциональ хәм социал-психологиялық қасиетлери бойынша оның индивидуаллығын ашыу хәм раўажландырыу қуралларын таңлауды тәмийинлейди. Сол себеппи физикалық жетилискенлик жаңа жетилисип шығып атырған қәнигениң көпшилиги қәлейтуғын ямаса жақтыратуғын белгиси болып ғана қоймай, оның жеке қасиетлери қурамының зәрүр хәм керекли элементі болып есапланады. Атап айтқанда, спортшылардың толық жетилисиуинде тек ғана шынығыулар зәрүрли емес, жарысларды

шөлкемлестириу, оларда қатнасыу қәнигениң толық өзін спортқа бағдарлауын да белгилеп барады. “Шуғылланыу процесинде спортшылардың жокары спорт нәтижелерине ерисіуде жәрдем беретугын барлық тәрәпин жокары дәрежеде көрсете алыу ушын шараятлар жаратыу мүмкиншилиги жоқ. Жарысларда хәр бир спортшы өз қарсыласын жеңиуге умтылады хәм бул умтылыу спортшыдан барлық күшти жумсауды талап етеди. Бул тек ғана инсанның функциональлық мүмкиншиликлерин көрсетиу имканиятын берип қоймай, оларды қәлиплестириу қуралы болып та хызмет етеди” [2:326].

Студентлердің де физикалық-мәдений хәм спорт искерлиги – жәмәатлик хәм жеке қызығыушылықларды, жәмәатлик зәрүр болған индивидуал мүтәжликлерди қәлиплестириуши факторларды бирлестириуши нәтижелі механизмдерден бири болып табылады. Оның арнаулы ядросы болып, инсанның физикалық хәм руўхый орталығын раўажландырыушы, оны нормалар, идеаллар, қәдириятлы нышанлар менен байытыушы мүнәсипетлер есапланады. Бул жағдай хәм процесте инсанның қасиетлеринде социаллық тәжирийбениң жүзеге шығыуы, раўажланып барыуы жүз береді хәм оның тәбийий ишки күшлериниң сыртта нәтиже беріуи бақланады.

Бундай искерликтің мақсетли өзгешелиги инсанның социаллық жеделлиги асыуының қүдиретли қуралы болып барады. Инсанның физикалық мәдениятты өзін үш тийкарғы бағдарларда көрсетеди. Бириншиден, өз-өзин раўажландырыу уқыбын анықлайды, инсанның социаллық хәм руўхый тәжирийбеси менен тийкарланған “өзи”н раўажландырыуға бағдарланғанын сәўлелендиреди, дәретиушилик “өз-өзин қурыуға” умтылыуын, өз-өзин толық жетилистириуин тәмийинлейди. Екиншиден, физикалық мәденият – өз искерлигин қурайтуғын, баслама көрсетиуши жаңа болажақ қәнигениң тийкары болып табылады, оның қәсиплик мийнети хәм предметине бағдарланған физикалық мәденият қуралларын қоллауда дәретиушиликти көрсетеди. Үшиншиден, физикалық мәденият – инсанның “басқалар” менен болған физикалық-мәдений хәм спорт, жәмәатлик хәм қәсиплик искерлик процесинде жүзеге келетуғын мүнәсипетлерге бағдарланған дәретиушилигин сәўлелендиреди хәм өз үстинде ислеу көнликпе хәм тәжирийбелериниң раўажланып барыуын тәмийинлеу менен бирге, руўхый күшлерин де байытып, бекемлеп барады. Бул искерликте инсанның жақынлары, туысқанлары хәм этирапындағылары, қәсиплеслери менен қаншелли байланыслары кең хәм бай болса, соншелли оның ишки субъектив әлемин көрсететуғын майданы болып, кеңейип барады.

Спорт тек ғана физикалық емес, ал руўхый-идеологиялық бәрқамаллыққа ерисіуде әхмийетли факторлардан бири есапланады. Тарийхшылардың айтыуынша, Туран ойпатында б.э.ш. III–I әсирлерде-ақ бабаларымыз гүрес, найза атыу, қылышпазлық, оқ жайдан атыу, шахмат, ылақ, бәйги сыяқлы инсанды кәмалға жеткеріуши жарысларды ғалабалық түрде өткерип келген. Пидайы халқымыз неше жүз жыллар даўамында хәр бир ойынды қәлби менен жаратты, раўажландырды хәм жетилистирди. Сайланған ойын түрлерин келеси әүладлар ушын көз қарашығындай асырап-абайлап келди. Себеби, дене тәрбиясы хәм спорт физикалық, этикалық бәрқамаллыққа ерисіудің әхмийетли факторы болып табылады. Спорт шыдамдылықты, адамның мақсетке ерисіуге умтылыуын бекемлейди, қыйыншылықларға шыдауға үйретеди, адамда жеңиске исеним, ўатанымыз, халқымыздың даңқы хәм атағын жәхән жәмийетшилиги алдында ұллылайды, табыслардан мақтаныу сезиминде

тәрбиялайды. Сол себепли бүгинги күнде жасларда жедел турмыслык позицияны, руўхыйлықты, жаксылык хэм ўатансүйиўшилик идеяларын тәрбиялаў дене тәрбиясы хэм спорт кураллары, формалары хэм усылларынан пайдаланыўдың актуал бағдарларынан бирине айланыўы керек.

Буған байланыслы миллий спорт түрлеримизден бири болған миллий гүрестин орны әҳмийетли болып табылады. Тийкарынан, онда шынығыўлар хэм усыллар миллий өзгешелигимизге сиңип кеткенлиги бүгинги жаслармызда миллий қәдириятларды қәлиплестириўде үлкен әҳмийетке ийе болады.

Жоқарыда билдирилген илимий-теориялық пикирлер тийкарында жуўмақ етип төмендеги пикирлерди келтириў мүмкин: **бириншиден**, жаслардың гүрес спорт түрлерине болған қызығыўшылығы, миллий қәдириятлары менен муўапықлығын үйрениў, изертлеў алып барыў спорт түриниң раўажланыўында үлкен рол ойнайды; **екиншиден**, Жоқары оқыў орындарының дене тәрбиясы бағдарларында спорт түрлерин

раўажландырыўға қаратылған кең қамтылған бағдарламалар ислеп шығыў, бул спорт түриниң тағы да раўажланыўын тәмийинлейди; **үшиншиден**, жаслардың спорт түрлерине болған мүнәсибети хэм қызығыўшылығын үйренип барыў, тийисли усыныслар ислеп шығыў, оларды әмелиятқа енгизиў, мәмлекетте бул спорт түриниң кең көлемде раўажланыўына алып келеди; **төртиншиден**, балалар спортының раўажланыўына қаратылған бағдарламаларды ислеп шығыў хэм турмысқа енгизиў барысында жаслардың тек ғана саламатлығын емес, ал оларда өзине болған исеним сезиминиң қәлиплесиўинде де үлкен әҳмийетке ийе болады; **бесиншиден**, мәмлекетимизде бәркамал әўладты қәлиплестириў жолында кең көлемли реформалар әмелге асырылып атырғанда барлық факторларды инабатқа алыў зәрүр. Атап айтқанда, дене тәрбиясы хэм спортқа тийкаргы факторлардан бири қатнас жасаў жаслардың спортқа болған қызығыўшылықтарын және де артыўында үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. –Т.: “Ўзбекистон”, 2008. Т.16.348-349 б.
2. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. –Т.: ЎзДЖТИ нашриёти, 2007.

РЕЗЮМЕ

Мақолада жисмоний тарбия ва спортнинг шахсни шакллантиришдаги ўрни ва аҳамияти ўрганилади. Ёшларни жисмоний тарбиялашда спорт машғулотларининг аҳамияти илмий жиҳатдан асослаб берилган. Шунингдек, жисмоний тарбия ва спортта баркамол авлод тарбиясининг асосий омилларидан бири сифатида қаралади.

РЕЗЮМЕ

В статье изучается роль и значение физической культуры и спорта в формирование личности. Научно обосновывается значения спортивных занятий в физической подготовки молодежи. Также, физическая культура и спорт рассматривается как из основных факторов в воспитании гармонично развитого поколения.

SUMMARY

The article deals with the role of the national struggle in the formation of national pride among the youth. The significance of the national struggle in the spiritual preparation of the youth is scientifically substantiated. The struggle is also considered as factors that serve to strengthen national characteristics.

ИЗУЧЕНИЕ ОБРАЗНОГО СОДЕРЖАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО МУЗЫКАЛЬНОМУ ИНСТРУМЕНТУ

Ф.Н.Халилов – доктор педагогических наук, профессор

Ташкентский государственный университет Востоковедения

Таянч сўзлар: мусиқа, идрок, санъат, пауза, интервал, аккорд, ансамбль, динамика, кришендо, форте, пиано, квартет, квинтет, оркестр.

Ключевые слова: музыка, познание, искусство, пауза, интервал, аккорд, ансамбль, динамика, кришендо, форте, фортепиано, квартет, квинтет, оркестр.

Key words: music, cognition, art, pause, interval, chord, ensemble, dynamics, krishchendo, forte, piano, quartet, quintet, orchestra.

Национальная программа по подготовке кадров ставит целью образования формирование активной, творческой, духовно богатой личности будущего педагога-музыканта. Вся современная система непрерывного музыкального, музыкально-педагогического образования в нашей стране нацелена на решение поставленных целей и задач.

Общеизвестно, что передача знаний от старших поколений младшим осуществляется в процессе целенаправленного обучения и воспитания. В ходе такой передачи младшее поколение усваивают знания, способы деятельности, опыт творческой деятельности и содержание эмоционально - ценностного отношения миру. Средствами и источниками освоения такого опыта в процессе высшего музыкально-педагогического образования являются учебные планы и программы, книги, учебники, учебные пособия, соответствующий музыкальный материал и репертуар, компьютер и Интернет, освоение соответствующих методик, технологий и операций с предлагаемыми объектами и предметами. Но даже самые совершенные учебные материалы не могут заменить живого общения с учителем-преподавателем, так как именно он является важнейшим звеном в передаче социального опыта. Но только при наличии тесного психологического контакта учителя с учеником процесс обучения

достигает своей высшей эффективности, даже при наличии всех необходимых средств обучения. В процессе обучения учитель передаёт своему ученику частицу самого себя, а зачастую и всего себя. Следовательно, чем значительней масштаб личности Учителя, тем большее положительное влияние он оказывает на рост личности своего ученика и воспитанника. Важнейшим условием эффективности учебного процесса является построение сотрудничества на основе уважения человеческого достоинства друг друга. В современной дидактике, психологии и педагогике рассматриваются две крайние, во многом противоположные позиции, характеризующие отношение учителя к действиям ученика.

Для авторитарного стиля характерна ситуация, когда более умелый (учитель), но способный учить только собственным примером (в основном наглядно-иллюстративными методами) погружает ученика в совместные действия. При этом оценка действий ученика учителем остаётся субъективной и в основном альтернативной (хорошо – плохо, правильно – неправильно). Он строго контролирует решение каждой учебной задачи, следуя стереотипам, пресекая любую инициативу как своеволие. «Подавление» здесь основной принцип «управления». При конформистском общении (либераль-